

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет біології, географії та екології
Кафедра географії та екології

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент 05-416 групи

Спеціальності 101 Екологія

Освітньо-професійної програми «Екологія»

Гребенюк Богдан Сергійович

Керівник: к.геогр.н., доцентка Охременко І.В.

Рецензет: к.б.н., доцент, декан факультету

рибного господарства та природокористування

ХДАЕУ Бойко П.М.

Херсон - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Поняття «екологічна свідомість».....	6
1.2. Особливості формування екологічної свідомості людей з особливими потребами	12
1.3. Досвід вивчення проблеми особливостей формування екологічної свідомості людей з особливими потребами	19
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ НА БАЗІ БОТАНІЧНОГО САДУ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	26
2.1. Ботанічний сад Херсонського державного університету як осередок формування екологічної свідомості людей з особливими потребами.....	26
2.2. Діагностика рівня сформованості екологічної свідомості людей з особливими потребами	31
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	37
ДОДАТКИ	41
Додаток А	41
Додаток Б	43
Додаток В	44
Додаток Г	45
Додаток Д	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початок третього тисячоліття можна охарактеризувати двома важливими тенденціями. По-перше, людина зустрілася з такими глобальними екологічними проблемами, як зміна клімату, руйнування озонового шару, забруднення питної води, деградація лісів та ґрунту, скорочення біорізноманіття, знезараження відходів. По-друге, світ змінюється такими швидкими темпами, що деякі вчорашні критерії абсолютно не підходять до сьогоденних. З плином часу екологічні проблеми розширюються. У прийнятій в кінці минулого століття Всесвітній Хартії природи, ООН визначила основні положення про відносини природи і людини. У ній підкреслено, що людина є частиною природи, її життя пов'язане з безперервною діяльністю природних систем, які є джерелом енергії і продуктів харчування, тому вона повинна повністю усвідомити необхідність збереження рівноваги і якості в природі, збереження природних ресурсів [3].

Формування і розвиток екологічної свідомості та екологічної культури сьогодні є своєрідною вимогою нашої епохи.

Необхідно відзначити, що проблема екологічної свідомості як фактора, що визначає взаємини суспільства і природи, була сформульована ще в античній філософії. Платон, Арістотель, Лукрецій, Марк Аврелій вважали, що людина повинна жити відповідно до законів природи, прагнути до злиття або до гармонізації з нею. У Новий час Р. Декарт і Ф. Бекон обґрунтували необхідність зміни екологічної свідомості. Р. Декарт вказував, що люди повинні «зробитися господарями і панами природи», що екологічна свідомість має стати утилітарно-споживчою. У Новітній час поширеність ідей технологічного детермінізму (Д. Белл, У. Росту) забезпечувала збереження панування утилітарно-споживчої екологічної свідомості. Разом з тим у соціальній філософії ХХ століття з'явилися ідеї про необхідність переорієнтації

екологічної свідомості з утилітарно-споживчих цілей на ноосферні. В першу чергу вони розвиваються в філософії інвайроменталізма (Дж.Піншо, О.Леопольд, Р.Емерсон). Важливе значення для розвитку теорії екологічної свідомості відіграють ідеї про ноосферу П. Тейяра де Шардена і В.Вернадського [12, 20].

У даний час проблема екологічної свідомості досліджується в декількох аспектах. По-перше, аналізують екологічну свідомість як певний компонент суспільної свідомості (соціальна екологія). По-друге, досліджують екологічну свідомість з боку її сутнісно-змістовних характеристик, виявляються її види, форми, типи, визначають її функції, аналізуються шляхи її розвитку в майбутньому (екологічна психологія). По-третє, аналізують екологічну свідомість як важливий компонент духовності людини, що визначає його розвиток в сучасному світі (екологічна етика). По-четверте, виявляють основні чинники формування та розвитку екологічної свідомості, визначають методи і форми екологічної освіти і виховання (педагогіка) [5, 9, 13].

Незважаючи на достатньо жвавий інтерес до проблеми екологічної свідомості особистості і суспільства, особливості формування її у людей з особливими потребами вивчаються дуже мало. Це і зумовило вибір напрямку нашого дослідження.

Мета дослідження - визначення поняття екологічної свідомості і особливості її формування у людей з особливими потребами.

Для досягнення поставленої мети передбачалось виконання таких **завдань**:

- 1) на основі аналізу наукових досліджень дати визначення поняття «екологічна свідомість»;
- 2) проаналізувати досвід вивчення і особливості формування екологічної свідомості у людей з особливими потребами;
- 3) визначити методика формування екологічної свідомості людей з особливими потребами;

4) розробити рекомендації з формування екологічної свідомості у людей з особливими потребами.

Об'єкт дослідження - поняття екологічної свідомості, її структурні елементи, типологія, вплив на поведінку людини по відношенню до довкілля. **Предмет** – особливості формування екологічної свідомості людей з особливими потребами.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: аналіз літературних джерел з метою характеристики поняттєво-категоріального апарату дослідження; порівняння та узагальнення досвіду організації формування екологічної свідомості людей з особливими потребами; практичні методи дослідження.

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування в інклюзивній роботі розроблених рекомендацій з формування екологічної свідомості у людей з особливими потребами.

Апробація результатів дослідження. Практична апробація дослідження проводилася на базі Ботанічного саду ХДУ впродовж 2020-2021 рр.

Структура роботи. Загальний обсяг роботи становить 46 сторінок. Вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (30 найменувань) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття «екологічна свідомість»

Енциклопедія сучасної України визначає екологічну свідомість «як одне з ключових понять екологічної психології, що означає вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та внутрішнього світу людини, саморегуляцію даного відображення та усвідомлення місця і ролі людини у реальному світі. Екологічна свідомість відрізняється від свідомості як такої тим, що вона насичена екологічним змістом і є сукупністю екологічних уявлень, які формують суб'єктивне відношення людини перш за все до природного середовища» [11].

Шедловська М. В. характеризує екологічну свідомість через її структуру, яка включає когнітивний, афективний (емоційний), поведінковий (конативний) елементи [29].

Основу когнітивного елементу складають теоретичні та практичні знання. Ці знання можуть бути як науковими і носити об'єктивний характер, так і буденними, тобто суб'єктивними, які складаються у людини в процесі її безпосередньої взаємодії з природою, вивчення особливостей навколишнього природного середовища, спостереження за тими чи іншими природними явищами і т.ін. Сукупність теоретичних і практичних знань буде становити найвищий ступінь розвитку когнітивного компоненту, що впливатиме і на рівень екологічної свідомості загалом.

Спілкування з природою завжди викликає у людини різні емоції: від захоплення її красою і величчю, до повної байдужості і зневаги. Емоції мають велике значення у формуванні в свідомості людини образу

довкілля і активізації діяльності, спрямованої на об'єкти природного середовища. Саме емоції визначають суб'єктивну значимість всіх явищ, об'єктів, подій, процесів і зв'язків, з якими зустрічається людина. І такі персональні, суб'єктивні оцінки особистості, її власне бачення на систему «людина – довкілля» і формують емоційний елемент екологічної свідомості.

На основі знань, рівня емоційного сприйняття і взаємин з природою, у людини формуються ціннісні уявлення про неї, ідеали і переконання, що становлять світоглядні позиції людини. У свою чергу, світогляд і сформовані моральні цінності, багато в чому визначають поведінку і діяльність людини. Якщо людина ставиться до навколишньої природи тільки як до об'єкта споживання і задоволення власних інтересів і амбіцій, не цінує і не розуміє її значущості, тоді стають зрозумілими мотиви її споживацької діяльності. І навпаки, якщо людина любить природу, усвідомлює себе її невід'ємною частиною, з вдячністю ставиться до неї, у своїй діяльності буде керуватися зовсім іншими мотивами і установками, оскільки її прагнення будуть спрямовані не на «підкорення» природи, не на перевагу над природою, а до гармонії і мирного співіснування з нею [4].

Таким чином, екологічна свідомість складається із знань, емоцій, особистих уявлень та суджень, які визначають готовність людини до дій чи утримання від дій, які впливають на стан довкілля.

Екологічну свідомість вимірюють рівнем. У тому як суб'єкт сприймає екологічну ситуацію, як оцінює чи усвідомлює соціальну та індивідуальну цінність природи, чи схильний до активних дій на її захист, які дії може здійснити, виявляється екологічна свідомість певного рівня.

Рівень екосвідомості, як і наповнення її елементів, може змінюватись протягом тривалості життя людини. Людина з низьким рівнем екологічної свідомості у своїй щоденній поведінці навряд чи буде

брати до уваги наслідки своїх дій для довкілля. У той час як людина з високим рівнем екологічної свідомості схильна враховувати екологічні аспекти у своїй повсякденній діяльності.

Процес формування екологічної свідомості проходить в своєму розвитку тривалий період, який можна умовно розділити на кілька рівнів або ступенів:

- перший рівень - це емпіричні уявлення, сформовані в процесі життєвого досвіду і засвоєних знань, умінь і способів взаємодії з природою. На цьому рівні людина у своєму ставленні до всього живого керується примітивними уявленнями, типу: «можна - не можна», «школа - не школа» і т.ін.

- другий рівень - коли людина володіє певною кількістю знань і певною сумою практичних умінь, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, тобто, сформованою системою екологічних поглядів і переконань, яким прагне слідувати і якими керується в своїй діяльності і ставленні до природи;

- третій - це вищий рівень екологічної свідомості, коли свідомість переростає в екологічну самосвідомість і трансформується в стійкий світогляд особистості, завдяки якому, людина здатна цілеспрямовано порівнювати свої дії, а також будь-яку іншу діяльність з такими поняттями як «раціонально-нераціонально», «допустимо-неприпустимо», коли здатна аналізувати і прогнозувати наслідки тієї чи іншої діяльності, а найголовніше, запобігати негативним наслідкам цієї діяльності [17].

Треба зауважити, що не завжди знань і умінь буває достатньо для вчинення екологічних дій. Це пов'язано з тим, що поведінка людини зумовлюється різними чинниками, наприклад, потребами людини. І, маючи певний рівень екологічної свідомості, під впливом конкретних факторів і потреб, людина обирає діяти проекологічно чи ні. Одним з вагомих чинників, які впливають на екологічну свідомість людини та її подальшу

поведінку, є суспільні цінності, які оточують людину та в яких вона зростає. І в залежності від того, в якій системі цінностей зростає і перебуває людина, формується відповідний тип екологічної свідомості. Так, залежно від концепції світогляду, еко-свідомість може бути антропоцентричного чи екоцентричного типу [7].

Антропоцентричний тип екологічної свідомості - це особлива форма відображення природних об'єктів і явищ дійсності та їх взаємозв'язків. Для цього типу характерно виражене протиставлення людини і природи, де найвищою цінністю є сама людина, яка використовує природу для задоволення своїх потреб і не поширює на взаємодію з довкіллям етичні норми і правила. Антропоцентрична екологічна свідомість пронизує всі сфери діяльності людини, в центр уваги якої поставлений принцип корисності для людини.

Даний тип екологічної свідомості, по своїй суті, є антиекологічним.

Протиставлення людини і природи лежить в основі появи глобальних проблем і протиріч в сучасному світі, що послужило основою для вироблення нового погляду на сутність екологічної свідомості. Першим етапом в розумінні того, що антропоцентрична екологічна свідомість заводить в глухий кут, призвело до виникнення так званої «інвайронментальної парадигми» (New Environmental Paradigm), для якої характерні наступні постулати:

1. Хоча людина і володіє винятковими характеристиками, вона є одним з багатьох видів на Землі, взаємозалежних і включених в єдину глобальну екологічну систему.

2. Людська діяльність обумовлена не тільки соціальними і культурними факторами, але і складними біофізичними, екологічними зв'язками, які накладають на її діяльність певні фізичні та біологічні обмеження: людина живе не тільки в соціальному, а й у природному середовищі.

3. Хоча інтелект дозволяє істотно розширити можливості існування людини в соціальному і природному середовищах, проте екологічні закони не втрачають для неї своєї обов'язковості [21].

Постулати нової «інвайронментальної парадигми» є базовими для екологічної свідомості, яка має назву екоцентрична свідомість.

С.Д. Дерябо і В.А. Ясвин виділяють наступні характеристики, властиві тільки екоцентричному типу свідомості:

1. Вищу цінність представляє гармонійний розвиток людини і природи. Природне з самого початку визнається самоцінним, має право на існування «просто так», незалежно від корисності або шкідливості для людини.

2. Відмова від ієрархічної картини світу. Людина не визнається такою, що володіє особливими привілеями на тій підставі, що вона вміє мислити, навпаки, мислення людини накладає на неї додаткові обов'язки по відношенню до довкілля.

3. Метою взаємодії з природою є максимальне задоволення як потреб людини, так і потреб всього природного співтовариства. Вплив на природу замінюється взаємодією.

4. Характер взаємодії з природою визначається свого роду «екологічним імперативом»: правильно і дозволено тільки те, що не порушує існуючу в природі екологічну рівновагу.

5. Етичні норми і правила так само поширюються як на взаємодію між людьми, так і на взаємодію зі світом природи.

6. Діяльність з охорони природи продиктована необхідністю зберегти природу заради неї самої [7].

Таким чином, екоцентрична екологічна свідомість - це система знань і уявлень про світ, для якої характерні: орієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи; сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів по взаємодії; баланс прагматичного і не прагматичного.

На думку Б.Т. Ліхачова, екологічна свідомість включає також вольові прагнення людини, спрямовані «на охорону принципів раціонального природокористування; формування навичок і вмінь вирішувати ті чи інші господарсько-економічні завдання без шкоди для навколишнього середовища і здоров'я людини; це потреба і вміння дотримуватися режиму економії як загальнонародної справи» [15].

Екологічна свідомість характеризується чотирма типовими формами. Перша форма - свідомість заперечення. Характеризується тим, що в ній інформація про характер і зміст екологічних зв'язків відкидається свідомістю як така, що не має відношення до суб'єкта або до групи. Виникає феномен «мене це не стосується». Найбільш часто така форма свідомості з'являється в тих випадках, коли зміни зовнішнього середовища наступають дуже повільно або існують не в явному вигляді. У зв'язку з цим у свідомості заперечення дуже мало заборон, обмежень, домінує байдужість по відношенню до природи, яке іноді переходить в повне ігнорування всіх екологічних проблем.

Друга форма - свідомість гіперболізації, основною ознакою якої є виражена гіперболізована оцінка екологічних проблем незалежно від того, чи мають вони пряме або непряме відношення до людини. Найбільш типовою є гіперболізована оцінка загрозливих людині екологічних ситуацій, в той час як оцінка сприятливих змін або адекватна, або дещо занижена. Гіперболізовану екологічну свідомість характеризує наявність стану фрустрації, основна спрямованість якого пов'язана з недооцінкою своїх можливостей з управління ситуацією. Це призводить до того, що екологічна поведінка характеризується відмовою від пошуку активних творчих рішень, стереотипізації дій, які в багатьох випадках відбуваються для проформи, без будь-якої надії на успіх.

Третя форма - егоїстична екологічна свідомість. Характеризується тим, що взаємини між людиною і природою, людиною і суспільством виступають у вигляді нормативно-правових та моральних обмежень, але

в рішенні всіх проблемних питань, як і виборі форм екологічної поведінки, пріоритет віддається інтересам суб'єкта.

Четверта форма - адекватна екологічна свідомість. Її можна розглядати як науково обґрунтовану свідомість. Адекватна екологічна свідомість пропонує не заборону прогресу, не погіршення умов життя людини і суспільства, а концепцію мінімізації можливої шкоди, що виникає при зростанні економічної могутності суспільства. Характерна риса адекватної екологічної свідомості - її активність в пошуку конструктивних рішень. Для адекватної екологічної свідомості характерна тісна залежність індивідуальної свідомості від свідомості колективної. У сучасних умовах екологічна поведінка обов'язково вимагає не тільки колективних дій, але і єдності поглядів на екологічну проблему і способи її вирішення [27].

Таким чином, екологічна свідомість виступає однією з цілісних властивостей особистості, яка обумовлює спрямованість її життєдіяльності, накладає свій відбиток на світогляд, ідейно-політичні, моральні устремління і орієнтації, готовність до праці, свободу творчої діяльності відповідно до потреб суспільства.

Сформована екологічна свідомість особистості є ключем до осмислення, пізнання, розуміння екологічних проблем і, як результат, потреби їх вирішення.

1.2. Особливості формування екологічної свідомості людей з особливими потребами

Екологічна свідомість людини значною мірою формується під впливом того соціального середовища, до якого він належить. Громадяни різних соціальних груп, що знаходяться в однакових екологічних умовах, можуть мати різні оцінки, ставлення, установки

щодо екологічних проблем. Це стосується і індивідуальної екологічної свідомості людей з особливими потребами.

Екологічна свідомість сформувалася і розвивається завдяки впливу цілісної системи об'єктивних і суб'єктивних факторів. В першу чергу її появі сприяли негативні процеси, що виникли в системі взаємовідносин суспільства і природи.

Екологічна свідомість має суспільно історичний характер, так як з'являється в результаті колективного пізнання взаємин суспільства і природи в певні історичні епохи. Вона формується і розвивається під впливом інших форм суспільної свідомості, таких як економічна, політична, правова, етична, естетична, релігійна, наукова і філософська. Особливо впливають на екологічну свідомість екологічна політика держави, діяльність громадських екологічних організацій, засоби масової інформації, громадська думка і екологічна освіта і виховання.

Розглянемо їх вплив більш докладно.

Державна екологічна політика впливає на екологічну свідомість за допомогою безлічі механізмів. Перш за все, держава розробляє і активно пропагує **стратегію державної екологічної політики**, яка організовує і направляє взаємини суспільства і природи. Її головні принципи:

- збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища;
- сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку;
- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної

екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища;

– забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;

– стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів;

– упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Особливе значення для формування і розвитку екологічної свідомості мають такі моменти екологічної політики держави, як, по-перше, організація екологічного моніторингу та забезпечення інформацією населення про стан і тенденції зміни природного середовища, по-друге, створення системи екологічної освіти і просвіти. Важливим також є її націленість на залучення всіх громадян до вироблення та прийняття рішень, що стосуються екологічної політики держави. Хотілось би зробити особливий акцент на вислові «залучення всіх громадян», адже люди з особливими потребами також є громадянами України.

Діяльність екологічних організацій і рухів також є важливим фактором, що формує екологічну свідомість. Представники екологічних організацій, як правило, перші привертають увагу людей до екологічних проблем. Їх діяльність розпочалася з висування вимог до суспільства зберегти природне середовище, забезпечити його охорону, раціонально використовувати його ресурси. Згодом природоохоронні організації

почали організовувати масові демонстрації з метою звернути увагу на свої вимоги, почали обиратися в органи влади. Як правильно пише К. Х. Каландаров: «Процес формування екологічної свідомості можна розглядати як закономірність розвитку суспільної свідомості в сучасну епоху. Становлення екологічної свідомості відбувалося в міру розвитку рухів протесту проти усталених стереотипів взаємовідносин суспільства і природи. Під впливом екологічних рухів визначилася нова філософія взаємодії суспільства і природи - екологічна філософія. Екологічні рухи відображають суспільну необхідність і обумовлені факторами політичного та соціально-економічного життя» [9].

Іншим важливим фактором, що формує екологічну свідомість, як на громадському, так і на особистісному рівнях, є засоби масової інформації. Їх значення особливо зростає з поширенням електронних ЗМІ та інформаційних технологій. Роль засобів масової інформації у формуванні екологічної свідомості полягає в поширенні знань про навколишнє середовище і взаємини організму з ним, інформуванні про технологічні аварії і катастрофи і їх екологічні наслідки, інформування про природоохоронні організації, їх досягнення та проблеми. Крім того, саме ЗМІ часто є тим інститутом, через який до населення доходять відомості про зміни в екологічному законодавстві. Останнє особливо актуально для людей з обмеженими можливостями, так як ступінь знайомства цих людей з екологічним законодавством, як правило, недостатній. Завдяки ЗМІ, значення еколого-юридичних знань, які люди з ОП одержують через газети і телебачення, а почасти - через глобальну мережу і інші засоби масової інформації, багаторазово зростає.

Говорячи про роботу засобів масової інформації, необхідно підкреслити, що для формування екологічної свідомості людей з ОП мають велике значення, по-перше, безкоштовність доступу до екологічної інформації, по-друге, відкритість будь-якої інформації про стан природного середовища, в якому вони перебувають [13].

Визначаючи фактори, які впливають на формування екологічної свідомості, не можна не згадати і такий фактор, як громадська думка, під якою зазвичай розуміється оціночне судження великих мас людей з питань, що зачіпають їхні потреби та інтереси. Якщо відбувається якась подія або явище, пов'язане зі станом довкілля, формується певна громадська думка з цього питання. Така ситуація характерна для сучасного суспільства, оскільки екологічні загрози є актуальною проблемою сучасності у всіх регіонах земної кулі, в різних випадках вони допускають багатозначне трактування, а високий ступінь інформованості забезпечується дією ЗМІ. Зв'язок між громадською думкою і екологічною свідомістю носить двосторонній характер. Якщо екологічна свідомість суспільства визначає екологічну складову громадської думки, то остання, в свою чергу, є одним з найпотужніших чинників, що позначаються на формуванні екологічної свідомості. При відсутності явної екологічної загрози, що становить небезпеку для здоров'я або матеріального благополуччя, громадська думка може зіграти роль фактора придушення екологічної свідомості. Особливо яскраво це проявляється у випадку з техногенними екологічними загрозами, які часто є результатом промислової діяльності, що створює робочі місця, сприяє пожвавленню економічної активності, які надають інші, бажані в соціальному і економічному плані, наслідки. Більш того, оскільки інформованість суб'єктів громадської думки часто визначається дією ЗМІ, вона легко стає об'єктом маніпуляції з боку зацікавлених учасників соціально-екологічних процесів. Значення цього фактора ще більше, оскільки він діє не лише на перших стадіях формування людини, а й протягом усього життя. Його дія здійснюється і через систему освіти, і завдяки впливу засобів масової інформації, і через безліч інших шляхів, в тому числі і неформалізованих. Таким чином, він є важливою сполучною ланкою між рівнями екологічної свідомості [10].

За допомогою цих же інститутів здійснюється і вплив на індивідуальну екологічну свідомість знань про навколишнє середовище, різноманітність організмів і їх взаєминах. Але навіть відносно високий рівень цих знань може виявитися недієвим при невмінні будувати свою екологічну діяльність відповідно до них. Одним з найважливіших чинників, що позначаються на виробленні цього вміння, є ступінь відповідності теоретичних знань буденним. Однак, оскільки ця відповідність свідомо не може бути повною, при формуванні індивідуальної екологічної свідомості вирішальне значення має формування в процесі навчання і виховання здатності вибирати між буденними і науковими знаннями. Цей вибір не може бути однозначним для всієї екологічної діяльності, але має здійснюватися в кожній конкретній ситуації. Таким чином, екологічні знання на особистісному рівні мають значення у формуванні та функціонуванні екологічної свідомості лише у взаємозв'язку з іншими її складовими.

Питання про значення екологічних знань для формування екологічної свідомості важко вирішити однозначно. З одного боку, цими знаннями, як і знаннями в інших областях науки, в повному обсязі володіє лише відносно невелике число фахівців в даній області. З іншого, доступність інформації в сучасному суспільстві сприяє розширенню кола людей, які володіють цими знаннями хоча б поверхнево. Нарешті, крім наукових екологічних знань, в формуванні екологічної свідомості беруть участь знання буденні, які поширюються в ході міжіндивідуального спілкування як всередині різних соціальних груп, так і між ними. З цього випливає важлива роль екологічної освіти і виховання у становленні екологічної свідомості людини [8].

Необхідно розуміти, що екологічна свідомість займає дуже важливе місце в становленні людської особистості. Екологічну свідомість необхідно формувати, починаючи з самого раннього віку. Більшість фахівців відносять формування людської особистості до

перших трьох років життя. Очевидно, що до цього періоду слід віднести і формування свідомості людини, в тому числі і її екологічної складової. Це зумовлює твердження, що формування екологічної свідомості має починатися з сімейного виховання, в якому найважливішу роль відіграє оточення дитини. В області взаємин із природним середовищем проживання це проявляється в наслідуванні їх екологічної діяльності та, частково, в участі в ній. Характер цієї діяльності в подальшому позначається на формуванні ставлення її носія до середовища проживання, тобто на екологічному розумінні людини. У міру розширення кола спілкування дитини при дорослішанні, вона засвоює не тільки навички екологічної діяльності своєї сім'ї, а й способи господарювання всіх соціальних систем, в які вона згодом включається. Таким чином, якщо основи екологічної свідомості людини закладаються в перші роки життя під опосередкованим впливом екологічної свідомості безпосереднього оточення, то в подальшому воно формується в умовах зростаючого впливу суспільної екологічної свідомості, яке здійснюється за допомогою соціальних інститутів освіти і виховання.

Значення системи освіти і виховання як основного способу повідомлення наукових екологічних знань не підлягає сумніву. Ці знання, зрозуміло, є однією з головних складових екологічної свідомості людини. Однак не слід забувати, і про необхідність формувати вміння співвідносити екологічну діяльність і вимоги екологічної науки у чому визначається здатність людини вибирати між буденними і науковими знаннями. Причому цей вибір здійснюється у зв'язку з особливостями конкретної ситуації. Слід зазначити, що вибір зовсім необов'язково повинен робитися на користь саме наукових знань, які можуть бути суперечливі самі по собі або по-різному інтерпретуватися в різних теоретичних традиціях. В цьому випадку в рішенні проблеми повинні взяти участь норми етики, моралі і права. І тут знову виходять на перший план освіта і виховання. Тільки ці два громадських інститути

здатні виробити у людини, по-перше, звичку до самостійного аналізу та інтерпретації знань, по-друге, що ще більш важливо, здатність до критичного сприйняття окремих факторів подібного вибору. Зокрема, саме виховання виробляє вміння віддавати перевагу тим чи іншим аспектам проблеми відповідно до норм моралі і етики.

Отже, у формуванні і розвитку екологічної свідомості сучасної людини системи освіти і виховання відіграють одну з провідних ролей, виробляючи у взаємодії більшу частину домінант екологічного усвідомлення і створюючи основу для подальшого їх розвитку, формуючи способи екологічної діяльності. Відповідно, при ноосферній орієнтації екологічної свідомості одним із першочергових завдань є переорієнтація системи освіти і виховання, причому на завдання охорони навколишнього середовища орієнтовані повинні бути як система офіційного державного виховання, так і виховання сімейне, повсякденне, що грає в багатьох випадках провідну роль в становленні особистості людини.

1.3. Досвід вивчення проблеми особливостей формування екологічної свідомості людей з особливими потребами

Необхідно зрозуміти, що люди з особливими потребами є невід'ємною частиною нашого суспільства і, в міру своїх можливостей, впливають на оточуюче середовище. Саме тому так гостро стоїть необхідність формування у цих людей певного ставлення до довкілля, до самостійності і відтворюючої діяльності в природному оточенні.

Ми проаналізували різноманітний досвід роботи з формування екологічної свідомості у людей з особливими потребами. Необхідно відзначити, що це в основному досвід формування екологічних знань, умінь та навичок і виховання екологічної культури взагалі у дітей з

особливими потребами. Проблемам екологічного виховання молоді і дорослих людей вищезначеної категорії уваги майже не надається.

Дуже змістовною є робота Блеч Г.О. [1].

У своїй роботі автор докладно аналізує методику викладання природознавства для розумово відсталих дітей. «Враховуючи особливості пізнавальної діяльності розумово відсталих дітей, своєрідність природничого матеріалу та особливості його засвоєння учнями допоміжної школи, ми вважаємо доцільним застосувати таку структуру формування природничих знань, яка б передбачала використання відповідного їй змісту навчання (з навчальної програми), методичних засобів, організаційних форм». Автор докладно аналізує можливості викладання згідно принципів загальної та спеціальної дидактики (принцип виховуючої спрямованості навчання, принцип науковості навчання, принцип доступності знань, принцип свідомості й активності у навчанні, принцип наочності, принцип корекційної спрямованості навчання, принцип індивідуального та диференційованого підходу до учнів тощо). У висновку автор підкреслює, що «в допоміжній школі повинно мати місце нагромадження в школярів знань про предмети і явища природи, об'єднаних провідною ідеєю - ідеєю взаємозв'язку всіх явищ природи, цілісного формування уявлення про природничі поняття. Це досягається завдяки підходу до об'єкта чи явища, що вивчається, як до системи, яка складається з багатьох взаємозв'язків та залежностей між різними елементами природи».

Мелаш В. у своїй роботі звертає увагу на формування природознавчої компетентності у дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку [19].

Вона відзначає, що «учень початкової школи з затримкою психічного розвитку (ЗПР) здатен активно й усебічно пізнавати довкілля, тому формувати в нього природознавчу компетентність та

екологічну культуру потрібно комплексно й систематично, поступово, у певній логічній послідовності – від простого до складного».

Автор звертає увагу на те, що у дітей з ЗПР знижена працездатність, спостерігається порушення уваги, пам'яті та емоційно-вольової сфери, тому важливо побудувати роботу так, щоб дитина більше спілкувалась з реальними об'єктами природи, щоб у неї формувались чіткі, правильні уявлення (образи) про рослини, тварин, явища природи в їх взаємодії.

«...особистий практичний досвід роботи в початковій школі з дітьми з ЗПР доводять, що формування природознавчої компетентності у таких школярів відбувається більш успішно під час екскурсій у природу (у заповідники, зоопарки, прогулянки на природі). Вони наживо можуть спостерігати за природою, за змінами в ній у різні пори року». Автор наголошує, що «засвоєні поняття про окремі об'єкти, явища об'єднуються в загальні поняття про природу, формується уявлення про цілісність природи». «Під час екскурсій демонструється дітям як негативний, так і позитивний вплив людини на природу, прищеплюється бережливе ставлення до неї, звертається увага на раціональне використання природних багатств, розкривається краса всього живого».

Співак Я. О. характеризує різні аспекти формування екологічної культури в учнів з інтелектуальними вадами [28].

Автор відзначає, що «лише певний обсяг екологічних знань, тобто реалізація когнітивного аспекту формування в учнів з розумовими вадами екологічної культури, уможлиблює роботу педагога в інших аспектах цього особистісного утворення»

Дослідження автора ґрунтувалися на «положенні: для того, щоб екологічна культура втілилася в екологічну компетентність, тобто набула практичної реалізації, вона має зачіпати сферу почуттів дитини, спонукати її до переживання, і через це увійти до системи домінантних її особистісних потреб, установок, ціннісних орієнтацій».

Далі автор доводить результативність програми, за якою проводилась навчально-виховна робота: «поведінково-діяльнісний аспект формування екологічної культури учнів з інтелектуальними вадами своєрідним чином узагальнював роботу педагога за програмою корекційно-виховної технології і ілюстрував її результативність, оскільки саме в поведінці людини в природному середовищі відбиваються і екологічні знання, і набуті риси екологічного світогляду, емоційного сприймання природи як ціннісного компонента свідомості, і сформованість у результаті активної екологічної позиції». Автор підкреслює, що під час формування діяльнісного компонента екологічної свідомості, вони «застосували переважно практичні форми організації педагогічної взаємодії. Вагому роль при цьому відігравали екологічний тренінг; екологічні екскурсії; організація екологічних десантів, експедицій; активні види робіт у межах арттерапії, психотерапії, природотерапії; прийом вживання в ситуацію з екологічним навантаженням і вимогою особистого розв'язання пропонованої екологічної проблеми».

Лукашенко Т. Ф., аналізуючи у своїй роботі формування екологічної компетентності у студентів-хіміків, звертає увагу на необхідність диференціації та індивідуалізації у навчанні та вихованні людей з особливими потребами [16].

«Освіта у виші має створювати умови, за яких студенти навчаються на максимумі своїх можливостей. Такий навчальний процес стає продуктивним, бо орієнтує на досягнення особистісних результатів у професійній самореалізації.. Суттєво важливим і вже звичним у навчанні є диференційований підхід до розвитку особистості, за якого для студентів створюються умови для максимального розвитку здібностей, можливостей та інтересів у засвоєнні навчального змісту. Диференціація є засобом розвитку особистості. Критерієм її ефективності є відповідність результатів навчання соціальному

замовленню. Як окремий випадок диференціації розглядається індивідуалізація. Цей підхід ми широко використовуємо у навчанні студентів з особливими потребами».

Петренко Г.В. у своєму дослідженні характеризує поведінковий компонент у формуванні екологічної грамотності учнів з особливими потребами. [23]

«Механізмом розвитку й поглиблення екологічної освіти може виступати системно-діяльнісний прототип, що передбачає цілеспрямований розвиток різних сфер особистості учня за допомогою освоєння ним універсальних навчальних дій (пізнавальних, комунікативних, особистісних), як засіб реалізації загальнорозвиваючої і загальнокультурної спрямованості екологічної освіти. Екологічне виховання починає формуватися з раннього дитинства, доповнюється в початковій, основній і старшій школі й трансформується в екологічний стиль мислення».

Далі автор наголошує на тому, що «одним з найважливіших завдань реформування освіти є впровадження нових методик і технологій, що забезпечують всебічний розвиток особистості. В сучасній українській школі в даний час широко застосовується метод проектів - ефективна технологія навчання. Цей метод сприяє формуванню в учнів сучасної соціальної позиції, дає можливість активно проявити себе в системі суспільних відносин, дозволяє набути навичок планування та організації своєї діяльності, реалізувати творчі здібності та індивідуальність».

Далі автор наводить приклад проектної діяльності за темою «Моніторинг стану здоров'я та його відновлення в учнів з порушеннями зору». У висновку автор підкреслює, що «включення учнів з особливими освітніми потребами в проектну діяльність, дозволяє їм приєднатися до аналізу стану екологічної ситуації сьогодення; систематично ознайомлюватися з науковою літературою, покращувати вміння

використовувати знання, як інструмент для розв'язання життєвих проблем з наукової точки зору».

Охріменко О. В. у своїй роботі підкреслює необхідність екологічного виховання як на уроках, так і в позаурочний час. [22]

«Важливо, щоб на уроках та в позаурочний час у дітей формувалися первинні уявлення про навколишній світ, екологічні знання, потреба у спілкуванні з живою природою, позитивне ставлення до природи, навички її збереження та переконання у необхідності збереження і охорони навколишнього середовища. Для цього необхідно окремі уроки проводити у вигляді навчальних екскурсій, використовувати інтерактивні методи навчання, давати завдання практичного характеру».

Далі автор зазначає, що «вагомим аспектом є інтегрування екологічної освіти у позакласну роботу. Ми переконані, що у процесі позакласної корекційно-виховної роботи з метою екологічного виховання школярів з особливими освітніми потребами необхідно використовувати різні форми: бесіди, рольові ігри (наприклад, «Як берегти ліс»), уявні подорожі («Охорона поверхні суші і земних надр»), вікторини («Ліс і його мешканці», «Упізнай за пером», «Лікарські рослини»), екскурсії в природу («Як природа готується до зими», «Життя річки влітку», «Як поводити себе в лісі навесні»), прогулянки, гуртки («Юний натураліст», «Блакитний патруль»), робота санітарних загонів захисту довкілля, групи швидкої допомоги птахам у зимовий період, куточки живої природи в школі, свята («Зустріч птахів навесні», «День саду»). Найбільшої користі набувають ті заходи, у процесі яких учні з особливими освітніми потребами безпосередньо виконують практичну діяльність екологічного змісту, адже саме тоді учні мають змогу актуалізувати наявні знання, закріпити їх на практиці, виявити позитивні емоції у діяльності».

Малоголовка О. А. у своїй статті підкреслює важливість інклюзивного туризму у розвитку особистості. Вона наголошує на тому, що інклюзивний туризм виконує не лише реабілітаційну функцію, а і пізнавальну і виховну. [18] «...дбайливе ставлення до навколишнього середовища є важливим соціальним, державним і міжнародним завданням, вирішення якого створює потужну мотивацію для соціальної активності осіб з особливими потребами. Екстремальність умов зумовлює, відмінну від тепличних, систему самоорганізації людини, мобілізуючи духовні, вольові, інтелектуальні, фізичні ресурси». Далі автор розкриває можливості використання вітрильного туризму у розвитку особистості людей з особливими потребами. «Його переваги: 1) естетична привабливість вітрильництва, 2) широкий спектр дозованості фізичного навантаження, 3) комплексність навантаження фізичного, розумового, емоційного, активація знань і досвіду, 4) екологічність, 5) включеність у вирішення соціально значимих екологічних завдань, 6) інформативна й духовна насиченість подорожі, 7) командна форма активності».

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ НА БАЗІ БОТАНІЧНОГО САДУ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

2.1. Ботанічний сад Херсонського державного університету як осередок формування екологічної свідомості людей з особливими потребами

Ефективними формами роботи з формування екологічної свідомості у людей з обмеженими можливостями є екологічні акції, екскурсії, конкурси екологічного спрямування, робота на дослідній ділянці та ін., які формують відповідальне ставлення до природи і досвід активної екологічно доцільної діяльності.

Ми дослідили можливість використання цих форм роботи на базі Ботанічного саду Херсонського державного університету.

Розглянемо деякі з них детальніше.

Екскурсії

Екскурсії дозволяють проводити спостереження, а також безпосередньо вивчати різні предмети, явища і процеси в природних умовах. Мають велике пізнавальне і виховне значення, конкретизують, поглиблюють, розширюють знання і досвід екскурсантів.

Особливе значення необхідно приділяти виявленню різноманітних змін в природному оточенні, систематизації і розширенні знань про охорону природи, розкриттю значення природи в житті людини, систематизації уявлень про взаємозв'язки в природі.

У Ботанічному саду ХДУ є можливості для проведення екскурсій для людей з особливими потребами. Полога місцевість і ґрунтові

доріжки дозволяють милуватися природою навіть людям з ураженням опорно-рухового апарату.

У жовтні 2020 року була проведена екскурсія для людей з особливими потребами: «Хризантеми осіннього саду» (див. Додаток А).

Мета екскурсії:

1. Розширити і збагатити знання про осінні зміни в природі.
2. Сприяти формуванню інтересу до природи.
3. Сприяти розвитку здатності спостерігати, вдивлятися в явища природи, помічати їх зміни.
4. Забезпечити високу розумову і мовленнєву активність, використовуючи різноманітні прийоми.
5. Розвивати вміння брати участь в колективних розмовах, бажання брати участь в спільній колективній діяльності.
6. Виховувати гуманне, екологічно доцільне ставлення до природи.

На початку екскурсії було привернуто увагу екскурсантів на те, що початок осені у природі не завжди співпадає з календарем. Але існують певні ознаки, за якими ми можемо стверджувати, що осінь вступає в свої права.

Однією з відзнак осені є колір неба. Воно вже не таке глибоке і синє як влітку, на ньому частіше з'являються хмари. Сонячний день стає коротшим, а ночі – довгі. Однак, на початку осені ще тепло.

У жовтні вже стає холодніше, а в листопаді вже можуть з'явитися перші морози.

Далі було запропоновано прислухатися до звуків осені. Виявили, що восени вже не чути птахів і дзижчання комах.

Звернули увагу на зміну кольору листя на деревах, на те, що з деяких дерев листя вже опадає і на те, що деякі дерева залишаються зеленими.

Екскурсанти мали можливість позбирати листя, поділитися своїми знаннями враженнями. І спробували розрізнити яке листя належить якому дереву.

Далі екскурсанти відвідали ділянку з квітучими хризантемами від якої були у захваті. Ще нам пощастило побачити квітучі троянди.

На протязі всієї екскурсії ми сприяли спілкуванню екскурсантів між собою, висловлюванню своїх вражень і думок. Ми намагалися надати можливість людям з особистими потребами відчутти себе повноцінною частиною оточуючого природного середовища, не соромитися задавати питання, або відповідати на вже поставлені, ділитися своїми знаннями про природу і досвідом екологічної діяльності з іншими людьми.

Робота на дослідній ділянці.

З метою розвитку практичних дій зі збереження та примноження природного середовища, на початку весни 2021 року було заплановано провести висадження нарцисів людьми з особливими потребами у ботанічному саду ХДУ. (Додаток Б)

Для цього були відібрані здорові цибулини нарцисів. М'які, з пошкодженнями або слідами захворювань цибулини були відбраковані. Далі було підготовлено ґрунт для висадження цибулин: рихлення і визначення вологості. На місці висадження підготували лунки з урахуванням глибини висадження: для великих цибулин глибина лунки мала бути 15 см, для менших – 5-12 см. Глибину лунки можна було визначити ще й так: шар ґрунту над цибулиною мав перевищувати розмір цибулини у два рази. Оскільки ґрунт був доволі вологий, на дно лунки воду не додавали.

У підготовлені лунки висадили цибулини нарцисів. Після загортання ґрунту, ділянку злегка зрошували.

За результатами роботи було проведено обговорення. Учасники цієї акції відчували свою причетність до примножування рослинного світу

і зрозуміли, що їх дії також можуть мати значення для збереження екології.

Під час цієї акція була також проведена міні-екскурсія «Первоцвіти», на якій звернули увагу учасників на весняні зміни в природі і показали перші квіти.

Природоохоронна діяльність

Природоохоронна діяльність пов'язана зі збереженням і поліпшенням навколишнього середовища. Ми вважаємо цей вид діяльності дуже дієвим засобом для формування екологічної свідомості людей з обмеженими можливостями

Навички природоохоронної діяльності можна формувати у всіх видах діяльності людини. Так, під час проведення екскурсії, про яку ми згадували вище, ми звернули увагу екскурсантів на те, що у природі не можна смітити, розпалювати багаття, користуватися запальними предметами (запальнички, сірники тощо), ламати гілки на деревах і кущах, руйнувати мурашники, пташині гнізда і т.ін.

З метою формування навичок природоохоронної діяльності було запропоновано людям з особливими потребами прийняти участь у підготовці до маршу «Боротьба за клімат».

Головною метою маршу є вимога до влади вжиття заходів для припинення глобального потепління. Однак, це не єдина мета. Учасники маршу звертаються до спільноти з вимогою відповідальніше ставитися до захисту навколишнього середовища, адже кожен відповідає за майбутнє всієї планети.

Частиною підготовки до маршу було виготовлення наочної агітації. На базі Ботанічного саду ХДУ було створено плакатну майстерню, де люди з обмеженими можливостями могли прийняти участь у створенні наочності до маршу. (Додаток Б)

Під час підготовки наочності, проводилися бесіди і обговорення з теми захисту і збереження екології природного середовища кожною людиною.

Художньо-естетична діяльність

На формування екологічної свідомості людей з обмеженими можливостями має вплив і художньо-естетична діяльність.

Вміння знаходити красу в тьмяній луговій квітці, здатність дивуватися особливому життю мурашника, або чарівності і величі різноманітних погодних явищ, вміння співчувати, знаходять своє відображення у власній художньо-естетичній діяльності людей з особливими потребами по зображенню і відображенню природних об'єктів.

Художня творчість, зі свого боку, розвиває в людині відчуття гармонії, властивої всім природним об'єктам і явищам. Твори мистецтва, також як і реальна природа в її різноманітних проявах фарб, форм, звуків, ароматів, служать важливим засобом формування екологічної свідомості.

Дуже захопливим заняттям є створення виробів із природного матеріалу. Для таких виробів використовують опале листя, сухі гілки, повалені дерева, каміння тощо. При цьому, у людей з особливими потребами формується дбайливе ставлення до оточуючого середовища, адже використовується лише той матеріал, що вже «лежить під ногами».

Робота з природним матеріалом надає можливість проявити фантазію, творчі здібності, працьовитість, вміння бачити і цінувати в природі прекрасне.

Мистецтво взагалі і образотворче мистецтво, зокрема, дає можливість розкрити красу внутрішнього світу людини для того, щоб вона побачила красу оточуючого природного середовища і захотіла «творити» його сама. Зв'язок сприйняття дійсності і власної образотворчої діяльності особливо важливий як засіб активізації

естетичного сприйняття природи людьми з особливими потребами. Без естетично спрямованого сприйняття природного оточення практично неможливо формування позитивної екологічної свідомості.

Саме тому, ми приділяємо особливу увагу організації художньо-творчої діяльності людей з особливими потребами. (Додаток Г)

Підсумовуючи усе вищесказане, хочемо відзначити, що запропоновані види діяльності для формування екологічної свідомості людей з особливими потребами були сприйняті ними дуже позитивно. Вони набули нових знань, познайомилися з різними людьми, зрозуміли, що вони є невід'ємною частиною соціуму і оточуючого природного середовища.

2.2. Діагностика рівня сформованості екологічної свідомості людей з особливими потребами

Для оцінювання рівня сформованості екологічної свідомості у людей з обмеженими можливостями, ми використали питальник «Моє ставлення до природи» [6].

Запропонований питальник дає можливість оцінити ставлення людини до оточуючого природного середовища. Це ставлення багато в чому залежить від того, наскільки сформована екологічна свідомість особистості.

Для отримання даних, пропонувався наступний порядок роботи:

1. Уважно прочитайте питання анкети.
2. Виберіть одну з трьох відповідей і позначте ту, з якою ви згодні.
3. Заповнені анкети передайте тому, хто проводить анкетування.

Далі бали складаються і результат порівнюється з наведеними оцінками:

- кількість балів менше 20 визначає егоїстичний тип екологічної свідомості;
- від 21 до 29 балів - ставлення до природи мало усвідомлено і не дуже активно. Як правило, таке ставлення знаходиться на межі між егоїстичним типом екологічної свідомості і екоцентричним;
- кількість балів від 30 до 39 свідчить про сформований екоцентричний тип екологічної свідомості;
- понад 40 балів - ставлення до природи недостатньо осмислене. Емоційність нерідко заважає людині критично розглядати свої думки, почуття, вчинки.

Таблиця 2.1

Питальник «Моє ставлення до природи»

№	Питання	Відповіді та бали		
		Так	Ні	Не впевнений
1	2	3	4	5
1	Чи замислюєтеся ви про своє ставлення до природи?	2	0	1
2	Чи ділите ви природні об'єкти на привабливі («красиві») і непривабливі («некрасиві»)?	0	2	1
3	Чи завжди ви дбайливо ставтеся до природи?	2	0	1
4	Чи заслуговують уваги, на ваш погляд, навколишня природа і явища, які в ній відбуваються?	2	0	1
5	Чи цінуєте ви розмаїття природи?	2	0	1
6	Чи впливає природа на ваш настрій?	2	0	1
8	Чи всі природні процеси і явища вас цікавлять?	1	2	0
7	Чи впливає цей інтерес на вашу поведінку?	2	0	1
9	Чи завжди ви звертаєте увагу на оточуюче вас природне середовище?	2	0	1
10	Чи можете ви пояснити, чим приваблюють вас ті чи інші об'єкти природи або природні явища?	1	0	2
11	Чи втручаєтеся ви в ситуацію, коли бачите, що хтось завдає природі шкоди своїми діями?	2	0	1
12	Чи любите ви читати описи природи в книгах?	2	0	1
13	Чи впливає навколишня природа на ваші думки?	2	0	1
14	Чи впливає природа на вашу поведінку?	2	0	1
15	Чи часто ви відпочиваєте серед природи (в тому числі в міських скверах, парках і т.ін.)?	1	2	0

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5
16	Чи доводилося вам вільно чи мимоволі чимось шкодити природі?	0	2	1
17	Чи є які-небудь заняття, які ви любите робити серед природи?	2	0	1
18	Чи часто ви проявляєте байдужість до природи?	0	2	1
19	Чи брали ви посильну участь в охороні природи у шкільні роки?	2	0	1
20	Чи берете ви посильну участь в охороні природи зараз?	0	2	1
21	Чи любите ви розглядати пейзажі або зображення тварин і рослин на картинах (фотографіях)?	2	0	1
22	Чи знайомі вам музичні твори, пов'язані з природою?	2	0	1
23	Чи доводилося вам складати вірші про природу, малювати природу, працювати з природним матеріалом?	2	0	1
24	Чи завжди ви сумлінно ставитеся до виконання будь-якої роботи по догляду за навколишнім середовищем?	2	0	1
25	Чи вплинули на ваше ставлення до природи уроки та інші заняття? Якщо так, то вкажіть, які саме.	2	0	1

Опитування проводилося серед людей з особливими потребами двічі: до проведення запланованих заходів і після. В анкетуванні приймали участь п'ятеро людей.

На початку експерименту, за результатами анкетування, у двох людей було виявлено мало усвідомлене ставлення до природи (26 і 27 балів), у двох – недостатньо осмислене (41 і 43 бали) і у одного – сформований тип екоцентричної свідомості (32 бали).

Таблиця 2.2

Ставлення до оточуючого середовища у людей з особливими потребами до експерименту

	Кількість балів	Ставлення до природи
1	26	не усвідомлене
2	32	Усвідомлене
3	43	підвищена емоційність, недостатньо осмислене
4	41	підвищена емоційність, недостатньо осмислене
5	27	не усвідомлене

Після проведених заходів опитування показало дещо інші результати.

У трьох людей було виявлено сформований екоцентричний тип екологічної свідомості: у двох людей з середнім типом екологічної свідомості підвищилась кількість балів (28), але межу екоцентричного типу екологічної свідомості вони так і не перетнули; у двох людей з підвищеним емоційним ставленням до природи спостерігалось більш осмислене ставлення і вони перетнули межу до екоцентричного типу екологічної свідомості (37 і 38 балів); у однієї людини так і спостерігався екоцентричний тип екологічної свідомості (35 балів).

Таблиця 2.3

Ставлення до оточуючого середовища у людей з особливими потребами після експерименту

	Кількість балів	Ставлення до природи
1	28	не усвідомлене
2	35	Усвідомлене
3	37	Усвідомлене
4	38	Усвідомлене
5	28	не усвідомлене

Виходячи з цього ми можемо зробити висновок, що запропоновані і проведені нами заходи впливають на підвищення рівня екологічної свідомості людей з особливими потребами, але вони мають проводитися систематично і послідовно. Одноразові заходи не можуть вплинути на формування екоцентричного типу екологічної свідомості.

ВИСНОВКИ

Проблема якості стану навколишнього середовища ось уже кілька останніх десятиліть турбує всю світову спільноту. Тому формування екологічної свідомості особистості особливо важливо в наш час. Вивчення питань становлення і розвитку екологічної свідомості у людей, виявлення закономірного зв'язку між перетворенням навколишнього середовища і зміною типу екологічної свідомості особистості, а у зв'язку з цим соціальної групи або соціальної спільноти (цілої нації) бачиться нам дуже значущою і істотною темою сучасних реалій дійсності.

Важливість формування екологічної свідомості особистості полягає в необхідності вміти передбачати наслідки впливу кожної людини на природне середовище, усвідомлювати неприпустимість споживацького ставлення до природи.

Оскільки люди з особливими потребами є невід'ємною частиною людської спільноти, ми дослідили розробленість проблеми формування екологічної свідомості саме у цієї частини суспільства. Ми виявили, що ця проблема майже не досліджується, окремі розробки стосуються лише формування екологічної свідомості дітей з особливими потребами молодшого і середнього шкільного віку.

Це і зумовило вибір нашого дослідження.

Під час роботи, ми дійшли наступних висновків.

1. Екологічна свідомість - це складна система, сформована для вирішення завдань встановлення, стабілізації або зміни взаємин з природою і її об'єктами, що виникають в процесі задоволення людиною своїх потреб

2. Існує нагальна потреба у створенні діючої методики формування екологічної свідомості людей з особливими потребами

засобами підвищення якості екологічної освіти і залучення цих людей до еколого-практичної діяльності.

3. У процесі формування екологічної свідомості у людей з особливими потребами, необхідно особливу увагу приділити вирішенню наступних завдань:

- сприяти формуванню у людей з особливими потребами діяльнісних установок у ставленні до природного середовища, формуванню соціальної активності, цілеспрямованості, підприємливості, здатності знаходити і приймати самостійні оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях

- виховувати у людей з особливими потребами оптимізм у розв'язанні природоохоронних проблем

- Важливим є формування почуття відповідальності за екологічні результати своєї повсякденної діяльності.

4. Для реалізації поставлених завдань необхідні час, нові педагогічні технології та методики, а також використання різноманітних заходів для формування розвиненої екологічної свідомості у людей з особливими потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блеч Г. О. Методичні поради щодо навчання природознавства у допоміжній школі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2010. Вип. 1. С. 37-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2010_1_9.
2. Верестун Н. О. Роль екологічної культури у збалансованому розвитку суспільства. *Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю*. 2007. Т. 2. URL: http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/2vze/zb_m/0156_zb_m_2VZE.pdf
3. Всесвітня Хартія природи. від 01.01.1982 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453#Text
4. Гальона С.В. Психолого-педагогічні основи формування екологічної свідомості особистості. URL: <https://vseosvita.ua/library/statta-psihologo-pedagogicni-osnovi-formuvanna-ekologicnoi-svidomosti-osobistosti-429905.html>
5. Демиденко А. М. Екологічна свідомість у психологічному та освітньому просторі. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 99-110.
6. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания. М.: Моск. Психолого-социальный институт. 1999. 304 с.
7. Дерябо С. Д., Ясвін В. О. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. 398 с.
8. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості. *Гілея: науковий вісник : Зб. наук. праць*. К., 2012. Вип. № 63. С. 470-477

9. Екологічна психологія : хрестоматія для студентів ВНЗ / за ред. І. І. Шлімакової. Харків : Діса плюс ; Чернігів : ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2016. 405 с.
10. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : монографія / за ред. Ю. М. Швалба. –Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 208с.
11. Карамушка В. І. Екологічна свідомість. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія* / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18684
12. Концептуальні виміри екологічної свідомості / М. М. Кисельов та ін. ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Благод. орг. "Центр практич. філософії". К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. 312 с.
13. Коняк М. П. Екологічна свідомість та проблеми її формування. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 35. Філософія. Чернівці : ЧДУ, 1998. С. 136-140
14. Крисаченко В. С. Екологічна культура. Теорія і практика : навч. посібник. К. : Заповіт, 1996. 352 с.
15. Лихачев Б. Т. Екологія личности. *Педагогика*. 1993. №2. С.19-21
16. Лукашенко Т. Ф. Екологічна компетентність як важливий чинник професіоналізму студентів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2013. Вип. 192(2). С. 351-357.URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2013_192\(2\)_52](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2013_192(2)_52).
17. Львовочкіна А. М. Екологічна психологія. К.: Меленіум. 2003. 120 с.
18. Малоголовка О. А. Дослідження можливостей інклюзивного туризму на Поділлі. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту*

соціальних технологій Університету "Україна". 2017. № 13. С. 45-47. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2017_13_13.

19. Мелаш В. Формування природознавчої компетентності у дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* 2018. № 1. С. 84-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2018_1_14.

20. Множинська, Р. В. Історія філософії (Антична філософія - Філософія доби Нового часу). Хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : КНУТД, 2011. 223 с.

21. Николаєва В. І., Суровцева І. Ю. Сучасна орієнтованість екологічної соціології. *Екологія та сталий розвиток: Матеріали III Наук.-практ. конф.* Маріуполь : ДонДУУ, 2018. С. 157-160

22. Охріменко О. В. Екологічне виховання як інструмент соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : збірник наукових праць.* Вип. 8. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С.64-68.

23. Петренко Г. В. Формування екологічної грамотності та здорового способу життя в учнів з особливими освітніми потребами шляхом залучення до проектної діяльності. *Харківський природничий форум : III Міжнар. конф. молодих учених, Харків, 15-16 трав. 2020 р.* Харків : ХНПУ, 2020. С. 230-232.

24. Плясковський Б. В. Діалектика розвитку екологічної свідомості. *Філософські проблеми сучасного природознавства. Екологія, культура і соціальна практика.* 1991. Вип. 77. С. 71-78

25. Попова І. В. Екологічна свідомість та культура як чинники екобезпечного розвитку суспільства. *Нова парадигма.* 2014. Вип. 124. С. 80-86.

26. Салтовський О. І. Основи соціальної екології : курс лекцій. К.: МАУП, 1997. 166 с.

27. Скребець, В. О. Екологічна психологія : підруч. для студентів ВНЗ. Київ : Слово, 2014. 454 с.
28. Співак Я. О. Формування екологічної культури в учнів з інтелектуальними вадами як один із засобів розвитку їх духовності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 5. С. 228-236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2016_5_29.
29. Шедловська, М. В. Означення та типи екологічної свідомості. *Український соціум*. 2011. № 2. С. 95-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2011_2_9
30. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць*. 2009. Вип. 78. С. 231.

ДОДАТКИ**Додаток А**

**Фото з екскурсії для людей з особливими потребами
«Хризантеми осіннього саду»**

Рисунок 1. Степова зона ботсаду.

Рисунок 2. Сосна кримська.

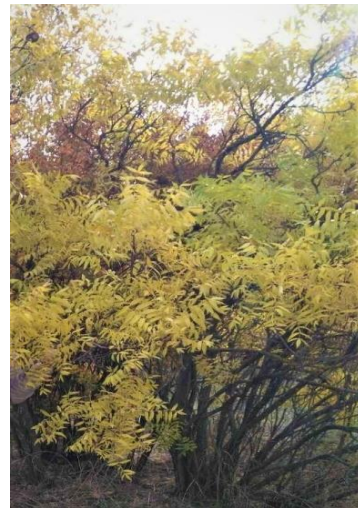

Рисунок 3. Ксантоцерас
горбинолистий

Рисунок 4. Хризантема жовта.

Рисунок 5. Хризантема червона.

Рисунок 6. Хризантема фіолетова.

Створення ділянки нарцисів у Ботанічному саду Херсонського державного університету

Рисунок 1. Висаджування нарцисів.

Рисунок 2. Полив.

Підготовка до маршу «Боротьба за клімат»

Рисунок 1. Підготовка плакатів до екологічного маршу.

**Творчі роботи природознавчої тематики, виконані людьми
з особливими потребами**

1. Картини, виконані різними техніками: вишивання хрестиком, вишивання бісером, малювання

Рисунок 1. Картини природи.

Рисунок 2. Натюрморт квітів.

Рисунок 3. Фотографія пейзажу.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, _____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)